

Від книги – до світла, до знань, до ЖИТТЯ

***До всеукраїнського дня бібліотек
30 вересня***

***Інформаційна міні-виставка та матеріали про те,
як виникла книга***

На зорі цивілізації людство навчилося спочатку в малюнках (пиктограмах), а згодом і графічними символами-знаками (ідеограмами) записувати свої думки. Напевне у слов'ян та й у більшості населення Європи найпоширенішим матеріалом для такого письма було дерево – лозина, стовбур, колода, дошка. Невипадково майже всі європейські народи поняття “писати” (хоча й позначалося воно в них різними словами) розуміли приблизно однаково. У санскриті слово “пейк” або “пейч” перекладалося: прикрашати зарубками, мережити, цяткувати, розмальовувати. З цією операцією пов'язаний і латинський термін “скрібере” – проводити риски різьбити креслити. А грецькі терміни “граф” і “грам” передавали процес або результат вирізування, нанесення рисок, карбування. Отже, писати – означає різати, зарубувати, робити риски на дереві.

Письмена, що вкривали дерево, так і називалися “деревом”, або ще “мисленим деревом” як ужито цей вираз у Слові о полку Ігоревім. З того часу як Кирило і Мефодій створили упорядковану слов'янську абетку, з'явилися перші перекладні, потім і самобутні книги, писані від руки на пергаменті (харатї). Невдовзі цей дорогий матеріал для письма – спеціально оброблена шкура тварин – витісняється зовсім новим, набагато дешевшим, але й менш міцним замінником – папером (від “папірус” – назва рослини з родини осокових). Та в простолюдді для письма ще довго вживається кора з берези – бересто. Найдавніші письмові пам'ятки та літописи старанно уникають термінів “дерево”, “бересто” та інших, по суті, народних назв, бо церква всіляко боролася з мовною відокремленістю племен, повсякчас підтримувала авторитет штучної, але єдиної для всієї держави “книжної” – церковнослов'янської мови. Тому нам у спадок дісталася слово “книга”. Воно близьке за звучанням до слов'янського кореня “кнес” (“ліс”) та за змістом, очевидно, більше підходить до асирійського “кунукку”, що означає “печать” від слов'янського терміна “пеку” – “піч”, тобто “знаряддя для випалювання знаків”).

У різних народів перші тексти “карбувалися” на різному матеріалі: кам'яних стелах, глиняних плитах, навощених дощечках, грифельних таблицях, шматках тканин, папірусі, пергаменті та папері. Тож і спосіб нанесення знаків був неоднаковий: вирубували, витискували, продряпували, накреслювали, малювали фарбами. Але протягом століть користувалися первісною термінологією: “різати”, “виводити риски”, “дерево”, “розуміти”. Ці слова згодом так відмежувалися від свого первісного конкретного змісту, що стали просто символами, абстрактними поняттями на означення певного найзагальнішого процесу, виробу .

Отже, рукописна книга в кожного народу має свою багатовікову історію і традицію. Удосконалювалися графічні системи знаків, виникали сталі алфавіти, урізноманітнювався почерк, орнаментом і малюнками оздоблювалися сторінки.

Шукання способів поліпшення рукописної книги велися в багатьох напрямках, але найпродуктивнішим виявилось розмноження тексту механічним способом.

Піонерами книгодрукування вважають китайців. Ще в VI столітті вони почали вирізати слова й зображення на дерев'яних дощечках і робити з них чорно-білі відбитки. Цей спосіб друку називається ксилографією (від грецького слова “ксилон” – зрубане дерево). Він в усьому повторював рукописну манеру первісного відтворення тексту з деякими, зовсім незначними відмінами (різьблення робилося віддзеркаленне), зате давав змогу діставати велику кількість відбитків до 15 тисяч!

Друкована з “дошки” книга тривалий час зберігала по суті назву “дерево”. Навіть тоді, коли в 1024 р. в Китаї вперше застосували рухомі, окремо вирізані з дерева знаки - букви, це нововведення ще більше узаконило правомірність уживаної термінології “деревного” походження.

До Європи відкриття зі Сходу просувалося повільно: папір проник аж через дев'ять віків(у XII ст.), а ксилографічне друкування – ще пізніше (десь у 1400 р.). Проте ці зерна людської цивілізації впали тут у родючий ґрунт і дали якісні рясні сходи.

Поштовхом до розвитку в Західній Європі нового способу книговиробництва була зміна соціально-економічних умов. Новий клас, буржуазія, прагнув користуватися надбанням науки і техніки. Намагання молоді буржуазії вилились у справді загальноєвропейське суспільно-політичне й культурно-економічне піднесення, що нині відоме під назвою Ренесанс, або Відродження. Серед видатних діячів епохи Відродження почесне місце належить німецькому гуманістові, славному “лицареві олов'яної літери” Йогану Гутенбергу – ювелірові-різьбярю з міста Майнца. Йому пощастило здійснити найпотаємнішу мрію людства – зробити книгу надбанням найширших верств. Він перший у Європі запровадив лиття шрифту, набір текстових форм і друкування на верстаті. Гутенберг випустив у світ складені з рухомих олов'яних літер перші, відтворені новим механічним способом, видання “Біблії” (приблизно 1454 р.), “Донатів” та інших книг латинською мовою.

Слідом за Гутенбергом у XV ст. розпочинається друкування в Італії, Франції, Англії, Іспанії, Бельгії, Голландії та слов'янських народів. Друкарський верстат на той час ще не звільнив майстрів від

ручної праці: книги художньо оздоблювали фахівці заголовкових шрифтів – рубрикатори, майстри орнаменту та ілюстрації – ілюмінатори.

За рукописною традицією, у перших виданнях немає титульної сторінки та вихідних даних – не зазначено місця, дати випуску книги, назви друкарні. Тому всі першодруки, що вийшли від початку книгодрукування і до 1500 р. включно, називаються інкунабулами (першодруки, які виготовлялися з набірних форм до 1500 р.). Назва від латинського “ін кунабуліс” – у пелюшках, в колисці, тобто це видання раннього часу, “колискової доби”).

Шудря М.А. Книги як люди: бесіди бібліофіла / М.А. Шудря. – К.: Вища школа, 1977.—70 с.

Пам'ятник Івану Федорову у Львові

Слов'янським першодрукарем книг вважається Іван Федоров, який у 1564 році випустив книгу «Апостол», а пізніше ще одну з назвою «Часовник», за якою в старі часи вчилися грамоті.. Апостол - одна з найстародавніших богослужбових книг, що вміщує в собі Діяння святих апостолів, сім Соборних Послань та чотирнадцять Послань апостола Павла. «Часовник» -- це збірка щоденних молитов.

1574 – Іван Федоров надрукував у Львові першу в Україні книгу – «Апостол». Вигнаний зі столиці Московії реакційним духовництвом першодрукар Іван Федоров прямує до «богоспасенного міста Львова», де у власній друкарні власним коштом з допомогою небагатих львівських міщан видруковує «Діяння та Послання Святих Апостолів».

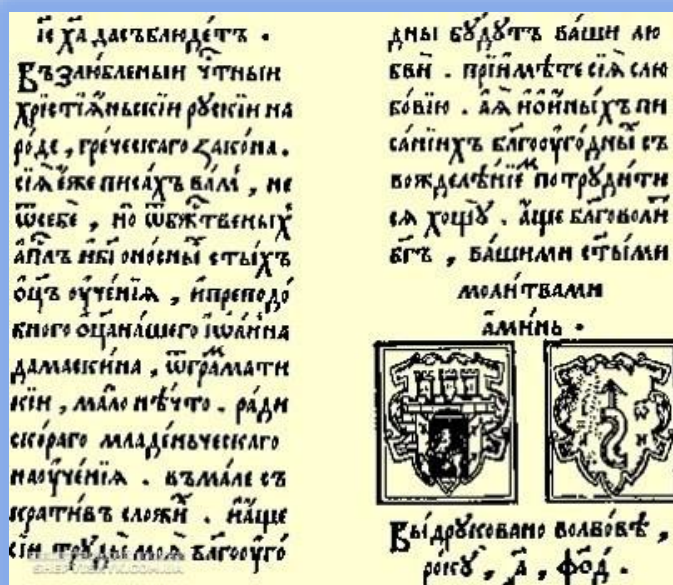
Перша українська книга відзначається великим форматом, різноманітністю та високим рівнем художнього оформлення і поліграфічного виконання. Львівський «Апостол» видрукований накладом, досить великим на свій час, – 1 200 примірників. На сьогодні збереглося близько 100 примірників видання у найбільших книгозбірнях України а також Росії, Польщі, Болгарії, США та інших країн.

Апостол

Часовник

Буквар

Пропонується ознайомитися з науковою статтею про перші українські книги, надруковані Іваном Федоровичем та Петром Мстиславцем.
 Стаття вибрана з сайту Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (скорочено)

Міжнародна наукова конференція «Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір» (2024)

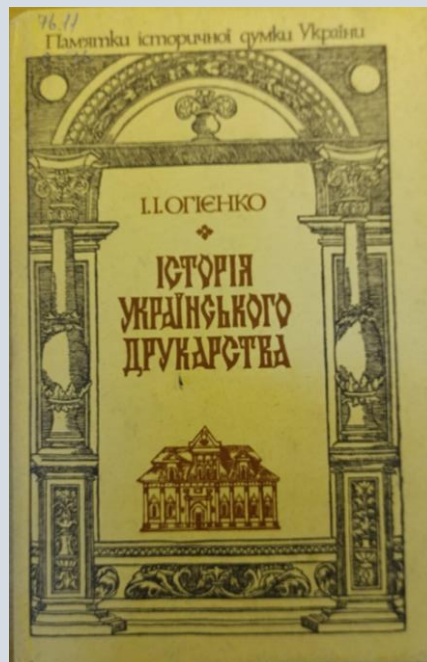
Бондар Наталія Петрівна (Україна)

«Видавничий проєкт Івана Федорова та Петра Мстиславця в контексті європейського книгодрукування»

Цьогоріч українська спільнота святкує 450 років від часу публікації у Львові Апостола і Букваря, що є першими відомими книгами, надрукованими на українських землях. Обидва видання надруковані видавцем і друкарем Іваном Федоровим, на український лад Іваном Федоровичем, у Львові у своїй приватній друкарні у 1574 році. Цей ювілей є хорошим приводом звернутися до спадщини І. Федорова, її осмислення й переосмислення, і до спроби оглянути історію давнього книговидання на українських теренах в ширшому європейському контексті. Видавнича біографія Івана Федорова як друкаря розпочинається десятима роками раніше у Москві разом Петром Мстиславцем з друку Апостола 1564 р. і двох Часовників 1565 р., далі продовжується у Заблудові виданням Євангелія учительного 1569 р. й Псалтиря з Часословом 1570 р. Після Львова Іван Федоров розбудовує друкарню В. К. Острозького в Острозі, де друкує декілька видань, найбільші з яких Новий Завіт 1580 р. і Біблія 1581 р. Наприкінці життя І. Федоров планував повернутися до видавничої діяльності у власній друкарні у Львові, однак ці плани перервала його смерть 1583 р. Для розуміння логіки видавничої діяльності варто аналізувати цілісний видавничий проєкт включно як зі спільною, так і з самостійною діяльністю Івана Федорова, і Петра Мстиславця. Обидва видавці – і І. Федоров, і П. Мстиславець, видавали свої книги за спільною просвітницькою видавничою програмою, що складалася з текстів для широкого кола читання й освоєння грамоти – з навчальних посібників для початківців (Часовник, Псалтир, Буквар) і більш складних популярних текстів (Апостол, Євангеліє учительне, Четверовангеліє, Новий Завіт, Біблія). Поки у Львові в 1574 р. І. Федоров працював над виданнями Апостола й Букваря, П. Мстиславець у Вільнюсі за сприяння братів Зарецьких і Мамоничів видає Євангеліє 1575 р., Псалтир 1576 р. і Часослов бл. 1574–1576 рр., і наступного року Литва відзначатиме 450 років Євангелія 1575 р., яке знаменує собою становлення регулярного кириличного друку тут.

Порівняно з європейським книговиданням українське постає доволі пізно, аж через 125 років після запровадження Йоганном Гутенбергом та іншими європейськими майстрами тиражування книг рухомими літерами. Як відомо, європейське книгодрукування дуже швидко розповсюдилося спочатку на теренах Німеччини й Італії, й охопило більшість західно- й центральноєвропейських країн. Так само швидко розвивалися й технологічні спроможності друку, збільшувалися тиражі книг, що досягали кількох тисяч примірників, розвивалося мистецтво шрифту, урізноманітнювалися можливості й удосконалювалися засоби художнього оформлення книг прикрасами й ілюстраціями. Тільки в другій половині XV ст. було надруковано приблизно 40 000 назв книг, а в XVI ст. – вже більше 242 тисяч назв. Усього у 1500 р. надруковано 946 назв книг, у 1568 р. (близько до видавничих проєктів І. Федорова й П. Мстиславця) – 3745 назв, у 1600 р. – 6078 назв (статистику подано за виданням «Владимиров Л. И. Всеобщая история книги. Москва, 1988. С. 132»). Тобто на початок видавничих проєктів І. Федорова й П. Мстиславця кількість опублікованих книг назв сягала сотень тисяч примірників, з урахуванням тиражів цих видань світ в цей час вже заповнили мільйони книг. Окремо варто зауважити, що доволі швидко після винаходу книгодруку постає й видання кириличних книг. Варто відмітити, що львівські кириличні видання І. Федоровича не тільки розпочали друк книг на українських теренах, і започаткували постійне кириличне книговидання, з останніх десятиліть XVI ст. запрацювали друкарні у Львові й Острозі, пізніше в Дермані, Стратині й Крилосі.

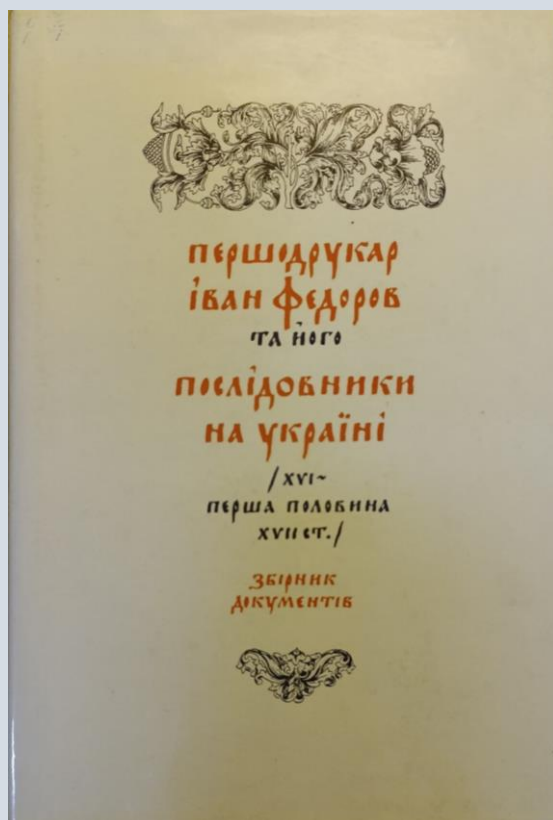
Пропоновані книги, які зберігаються у фонді бібліотеки Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, ознайомлять читача з українським книговидавничим процесом в наступні історичні періоди.

Огієнко І.І. Історія українського друкарства. : Т.1. Історико-бібліографічний огляд українського друкарства XV-XVIII в.в. / І.І. Огієнко .- Львів : Либідь , 1994 .- 446с. : 5 грн [71100]

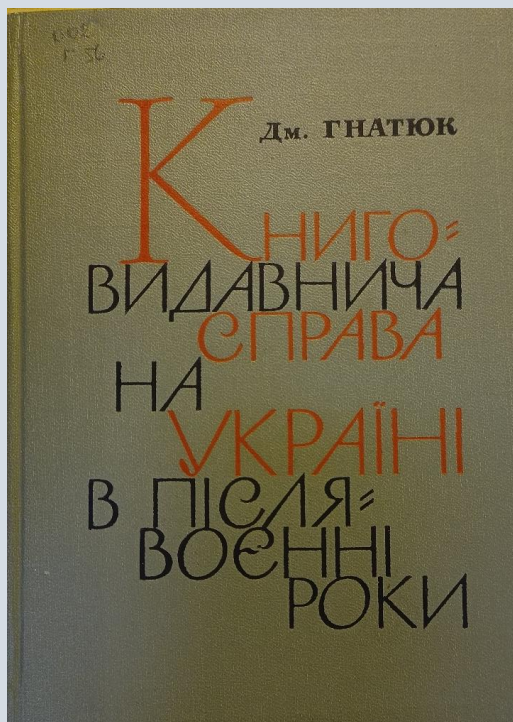
Серед багатьох українознавчих студій професора Огієнка, яким притаманний особливо високий рівень наукового мислення, теоретичних узагальнень, переконливість аргументації, широта охопленості джерельним матеріалом і водночас емоційність, простота, дохідливість викладу, можна без перебільшення назвати в ряді перших "Історію українського друкарства". Цю книгу автор писав з особливим старанням. Він був глибоко переконаний в необхідності активізації досліджень саме на цьому пласті української культури – багатой, різнобічною і, на жаль, ще не дослідженою на той час, непізнаною науковцями, а відтак і читацьким загалом. У післямові до книги автор пояснює: "Я поставив собі завданням в міру можливості освітити всі головніші моменти з історії українського друкарства, виразно намітити всі найголовніші віхи його". Реалізації цього завдання підпорядкована і структура книги: основними віхами українського книгодрукування автор визначив білорусько-українське друкарство друкарство на галицькій землі, на Київщині, Чернігівщині, Поділлі. окремо досліджується стан друкарства у слов'янських народів та друкарство інших національностей на території України. Вихід книги у закордонній Україні був зустрінутий дуже прихильно.

13.05.2016

Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI-перша половина XVII ст.): збірник документів / Ред. колег.: О.Г. Мітюков (голова), Н.Ф. Врадій, О.І. Дей, Я.Д. Ісаєвич; упоряд.: Я.Д. Ісаєвич, О.А. Купчинський, О.Я. Мацюк, Е.Й. Ружицький. –К.: Наукова думка, 1975. – 343 с.

Збірник присвячений до 400-річчя книгодрукування в Україні. До нього увійшли документи про діяльність Івана Федорова та продовжувачів його справи. Охоплено документи від 1573 р. (дата найстарішого відомого документа про Івана Федорова до 1648 р. Переважна більшість документів друкується на підставі оригіналу. Документи латинською та польською мовами передаються також у перекладах. Документи відтворюють прогресивну роль книгодрукування в Україні. До документів додаються передмова, примітки, допоміжні покажчики, переліки і резюме. Видатний першодрукар Іван Федоров справжнім «друкарем книг пред тим невиданих» в Україні. Іван Федоров був не лише здібним друкарем, а й редактором тексту книжок, автором післямов, художником.

Гнатюк Д. Книговидавнича справа на Україні в післявоєнні роки / Дм. Гнатюк. – К.: Видавництво політичної літератури, 1965. –190 с.

У цій праці автор висвітлює стан книговидавничої справи в Україні напередодні Другої світової війни, розповідає про участь українських видавництв у боротьбі проти фашистських загарбників, про відновлення і дальший розвиток сітки книжкових видавництв і поліграфічної бази у післявоєнні роки. На конкретних матеріалах розкрито основні тематичні напрями у діяльності видавництв України, розповідається про випуск книжкової продукції та творів образотворчого мистецтва, висвітлюється досвід організації внутрі видавничого процесу, а також участь громадськості в роботі видавництв. Окремий розділ присвячений розвитку книготорговельної сітки, удосконаленню форм і методів розповсюдження літератури. Книга розрахована на працівників преси і видавництв, поліграфічної промисловості та книжкової торгівлі, культурно-освітніх працівників, студентів поліграфічного Інституту і факультетів журналістики, а також на широкі кола книголюбів.

Бібліотека ОППО

Вересень 2025 р.